"దేశం నాకిచ్చిన సందేశం"

'ఏమైంది?'

'పోయింది.'

'నే ననుకుంటూనేవున్నా. నాటకాలు, సంగీతాలు, ఆటలు పెట్టుకుంటే చదువులొస్తయ్యా?'

'ఇప్పుడు నేను ప్యాసవకపోతే దేశానికొచ్చిన అనర్థం ఏముందంటారు?' అని అడిగాను యువక ఆవేశంతో.

'దేశానికేం—దేశం హాయిగా వుంటుంది. నీ మంచి కోసమే. ప్యాసవుతే నాలుగురాళ్ళు గడించుకుంటావు. మీ నాయనగార్ని సుఖపెడతావు. పెళ్ళానికి నగలెడతావు. అంతే.'

'నాలుగురాళ్ళతోనే?'

ఆయన నా ప్రశ్న వినిపించుకోలేదు. వెళ్ళిపోయాడు. ఉత్తముడు; స్వార్థరహితుడు; ప్రపంచ శ్రేయోభిలాషి; సందేశం యిచ్చాడు; అవతారం చాలించుకున్నాడు.

ఇంటికొచ్చాను.

చేతులో పత్రికా, నావైఖరీ చూసి, మామగారు చతికిలపడ్డాడు. నేను తిన్నగా గదిలో కెళ్ళాను. సుందరం గోళ్ళు కొరుక్కుంటూ మంచంపట్టిమీద కూర్చుంది. నన్ను భోజనానికి ఎవ్వరూ లేవమనలేదో, లేక, అంటే నేను వినిపించుకో లేదో, నా అంతట నేనే వెళ్ళి తినొచ్చాను.

సాయంత్రం క్లబ్బుకెళ్ళాను.

'ఓరేయ్ బ్రదర్! నన్ను విడిచిపెట్టి నువ్వొక్కడవు ప్యాసవడం ఏం ధర్మంరా?' అన్నాడు మాధవరావు.

'ప్యాసైనవాళ్ళు మనల్ని విడిచిపెట్టలేదు—?'

'వాళ్ళలో త్యాగం లేదురా ఇంతకీ వాళ్ళందరికీ ఉద్యోగాలు సిద్ధంగా వున్నయ్యా?'

'ఉండాలన్న నిబంధన వుందా?

'లేకపోతే ఎందుకూ ప్యాసవాలన్న వుబలాటం—నీలా, నాలా హాయిగా ఫేలవకూడదూ?' అంటూ మాధవరావు మెల్లిగా పేకాటబల్లకేసి కదిలాడు. ఉస్సూరస్సు అనుకుని, స్తంభానికి జార్లబడి, నా చదువునుగురించి ఆలోచించడం మొదలెట్టాను నేను వొంటిగాణ్ణి అనేభయంపోయింది. నాకోసం నిమిత్తం వున్నవారూ, నా శ్రేయస్సుకోరేవారూ ఎందరో వున్నారు. నేనొక ముఖ్యమైన వ్యక్తిని. నాచేష్టలు కోర్టుపని మీద వెళ్ళే పెద్దమనుషుల్ని నిలిపివేస్తాయి; సూమగార్ని చకి కిలపడేటట్లు చేస్తాయి; మాధవరావుల్ని సంతోషపెడతాయి; సుందరం కళ్ళల్లో కన్నీటిని లేపుతాయి. దేశం అంటే మాటలా! ఎవరో 'దేశం అంటే మట్టికాదోయ్, దేశం అంటే మనుషులోయ్' అని పాడుకున్నారు. దేశం అంటే సందేశం.

'పోయిందిటగా...'

ఉలిక్కిపడ్డాను. రాజారావుగారు—తాశీల్దారు, నాన్న గారి ప్రాణస్నేహితుడు.

'అవునండి.'

'నీ పరీక్ష ఫేలవడం ఏమిటయ్యా!'

'.........'

'ఐ. సి. యస్. ప్యాసై, మా జిల్లాకి కలెక్టరుగా రావల్సినవాడవు...'

'.........'

'ఈసారేనా బాగా చదువు, ఫస్టుగా పాసవాలి.' అంతటిభారం నా నెత్తినపెట్టి చక్కాపోయ్యాడు రాజారావు గారు. నేనొక సామాన్యుణ్ణి అనుకోనడానికి తావులేదు. నేను అసాధారణుణ్ణి; ఒక మహత్తరవ్యక్తిని; లోకోద్ధారకుణ్ణి. దేశం తనపని కాసేపు మానేసి, నాకు సందేశం యిచ్చిందంటే, నే నెంతటివాణ్ణి అవాలో! దేశం సామాన్యమైనదా? 36 కోట్ల జనాభా - ఉత్తరాన హిమగిరులు, తూర్పున బంగాళాఖాతం; హరప్పా నాగరికత; ఎల్లోరాల శిల్పకళ; వాల్మీకి సంస్కృతి; కాళిదాసు ప్రతిభ. అనాదినుంచీ, కాంతి కాగడా ఆరి పోకుండా పట్టుకుని నిలబడ్డ భారతమాత.

ఆవిడకి——నాతో నిమిత్తంవుంది. నాలుగురాళ్లనుండి ఐ. సి. యస్. వరకు నాయిష్టమొచ్చినదాన్ని సంపాదించుకో మంది. ఇంకేం కావాలి?

పరీక్షలు ఫేలయినకొద్దీ నేనొకమహావ్యక్తినన్న నమ్మ కము దృఢపడుతూ వచ్చింది. కావలసిన పరీక్షలు ఎల్లాగో ప్యాసయ్యాను. ఆ మహానుభావుడు ఏరోజు నన్నాడో, నాలుగు రాళ్ళూ గడించడంకూడా జరిగింది. మొదట్లో మనసంఘానికి నా నాలుగురాళ్ళ విషయంలో కొన్ని సందేహాలు రాక పోలేదు. నన్ను మొదట్లో పరామర్శించిన ఉత్తమ పురుషుడే, నిలేసి అడిగాడు.

'అవుతే, అబ్బాయి, నీ కేమిస్తారు.?'

'ఏవో నాలుగురాళ్ళు' అన్నాను.

'అది సరేలేవోయి—అస లెంతిస్తారు?'

'చెప్పానుగా.'

'చెబుదూ—పెద్ద చదువులు చదివావు, వుద్యోగం చేస్తున్నావు. ఎన్ని వెటకారంమాటలేనా అంటావు.' ఆయన సందేహం తీర్చనందుకు ఆయనకు వూపిరాడకుండా అవుతోంది. సంఘం ఆయనచేత ఆ ప్రశ్న వేయించింది. ఆ ప్రశ్న వెనక మనజాతీయత, నాగరకత, సంస్కారం దాగివున్నాయి. జాగు చెయ్యకూడదు. వెంటనే సమాధానం యిచ్చితీరాలి.

'నాలుగు రాళ్ళండీ' అన్నాను. ఆయనమీద నాకు బహిర్గతంకాని పగ వుందో లేక నా ఆర్జన అల్పమైనదని చెప్పకోడం చిన్నతనమో,—నేను ఆ జవాబే యివ్వడానికి కారణం అవాలి.

'అంటే నాలుగు రూపాయలా? హవ్వ!' అని నోరు నొక్కుకున్నాడు.

'మీ దీవన ప్రభావం' అన్నాను కొంచెం కసిగా.

'ఆ—యిప్పుడు తెలిసిందిలే—రోజుకి కాబోలు!'

'కాదండి.'

'వారానికి నాలుగా? గంటకి నాలుగా?'

'మీ కంత వేళాకోళంగా వుంది.'

'చంపక చెబుదూ.'

చూడండి; ఆ సందేహం ఎట్లాంటిదో, ప్రాణంకూడా తీసేస్తుంది. ఆయన ఆ క్షణాన చచ్చిపోతే, నేను హత్యచేసిన వాణ్ణవుతాను. చెప్పితీరాలి.

'నాలుగు అంకెగల రెండంకెల సాఖ్య' అన్నాను. ఆయన తేరుకున్నాడు. నాడి ఆడుతోంది. గుండెలు యథా ప్రకారం కొట్టుకుంటున్నాయి.

'తొంభై నాలుగా!' అని అడిగాడు పూర్తిగా శ్వాస విడుస్తూ.

'నలభై తొమ్మిది కాకూడదూ!' అన్నాను.

'ఇంతచదువూ చదివి యింతే! కిల్లీకొట్టువాడుగడించు కుంటాడు. ఓ వేళ ముందు ముందు పెద్దదవుతుందేమో లే' అంటూ ఆయన్ని తీసుకుని సంఘం లేచిపోయింది.

కిల్లీకొట్లని చూస్తూ యింటి కొచ్చాను. నాలాంటి సంపాదనగల యితరవ్యక్తులనుగురించి ఆలోచించడం మొద లెట్టాను. రిక్షావా డొకడు కనిపించాడు. మజ్జిగమనిషి— మోటారు నడిపేవాడు. ఏమో, వాళ్ళింకా ఎక్కువ ఆర్జిస్తా రేమోనన్న సందేహం బయలుదేరింది. ప్రతివాడింటికీ వెళ్ళి కనుక్కుని ఒక చార్టు తయారుచేస్తే! అట్లా చెయ్యడం వొక వుద్యోగం అవుతే ఎంత బాగుంటుంది!

భోజనాలదగ్గర మామగారికీ ఆసందేహమే వొచ్చింది.

'ఎంతిస్తా రేవిటి!'

నాకు మామగారిమీద కోపమొచ్చింది. వారమ్మా యికి ఉత్తరంలో ఆ విషయం వ్రాయనే వ్రాశాడు. ఓ వేళ యిందాక పరామర్శించిన వుత్తమవ్యాఖ్యాత ముందే ఇక్కడి కొచ్చి, యీానకి 'క్లీ' యిచ్చి పొయ్యాడా!

'మీాకు తెలుసుగా' అన్నాను.

ఆయన చిత్రంగా నవ్వడం మొదలెట్టాడు.

'అంటే వొచ్చే సంవత్సరానికి.'

వారి అనుమానం ఇంక్రిమెంటు ఎంతని. అది శాస్త్రి చెప్పిద్దామనే ఆయన సంకల్పం!

'ప్రొబేషన్ పూర్తవుతుంది' అన్నాను. ఆయన గడ సరి. మళ్ళా ఆ విషయం ప్రస్తావించలేను.

సాయంత్రం క్లబ్బుకెళ్ళాను.

'ఏరా బ్రదర్, ఎంత డ్రా చేస్తున్నావురా?' అని అడిగాడు, నాతో సమంగా ఫేలవుతూ వొచ్చిన నిజమైన సహాధ్యాయుడు, త్యాగి. సంఘానికి వొకసమాధానంలో గురిలేదు కాబోలు! ఆరాతీసి, సాక్షులచేత వొప్పించి, నిజానిజాలు ఋజువుచేస్తేగాని వూరుకోదు కాబోలు! ఈ స్వార్థరహితుడి చేత తన సందేహం యింగ్లీషులో చెప్పించింది. ఇది 'డ్రా' చెయ్యడం అంటే ఆవుని పాలుపిండినట్టు సంఘాన్ని పీడించి, బలాత్కారంగా లాక్కోవడం.

'నువ్వెంత 'డ్రా'చేస్తున్నావో నేనూ అంతే' అన్నాను.

'ఓరి ఫూలా, మనం యింకా డ్రాయింగూ గ్రీయింగూ లేదు తెలుసా?' అని నవ్వడం మొదలెట్టాడు యీ మహా వీరుడు.

ఏం చెప్పను?

'అవుతే, నువ్వు 'డ్రా' చెయ్యడం మొదలెట్టినప్పుడు ఎంత 'డ్రా' చేస్తావో, అంత' అన్నాను. దెబ్బతో అదిరి పడ్డాడు. ధీరోదాత్తుడు గాయపడి, పేకాటబల్లకేసి కుంటు కుంటూ వెళ్ళాడు.

అడుగడుక్కీ ఈ ప్రశ్న నన్ను ఎదుర్కొంటూనేవుంది. కనపడిన వ్యక్తిని ముందుగా నేనే అడిగేస్తే ఎల్లావుంటుందో! ఎవరో వీపుమీద చరిచారు, వెనక్కి తిరిగాను. రాజారావు గారు; తాళీల్లారు. ఆయన కేంతిస్తారో!

'ఉద్యోగం దొరికిందటగా, ఏమిస్తారు?'

నన్ను గురించి తెలుసుకోవల్సిన విషయాలు ఎన్నో వున్నాయి. నా మనస్తత్వం, ఆంతరంగికం, ఆదర్శాలు, శృంగారజీవితం, రాజకీయాలపై అభిప్రాయాలు—ఇన్నుండగా, నా జీతం వొక్కటేనా అడగవల్సింది?

'ఏదో—అందర్లాగే.'

'అంటే?'

'మొదట్లో సాధారణంగా అందరికీ ఏమిస్తారో, నాకూ అదే.'

చూపుడువేలు చూపించి తల పంకిచాడు.

నాకు వెంటనే అర్థంకాలేదు.

'వందా?' అన్నాడు,

'యించుమించు' అన్నాను.

'అయ్యో కర్మ! వందా లేదూ?'

'రిటైరయ్యేటప్పటికి రెండొందలదాకా వెడుతుంది లెండి. మీకో?'

రాజారావుగారు నవ్వడం సాగించాడు. ఆయనకి నా మీదున్న అభిప్రాయం కొంత తగ్గినట్లు కనిపించింది. మా నాయనగారి ఆరోగ్యమేనా అడక్కుండా కదిలిపోయ్యాడు. నవ్వునుంచి చాలా సేపటివరకు ఆయన తేరుకోలేదు. నా కాళ్ళ

ర్యము కలిగింది. జీవితం హాస్యాస్పదం కావడంఅంటే యిదే కాబోలు! నా కొచ్చేజీతం అంతటి ఆనందాన్ని కలిగించింది.

♦ ♦ ♦ ♦

మూడేళ్ళు గడిచాయి.

నా జీతం ఎంతో ఎవరేనా అడిగినప్పుడల్లా, డైరీలో వొక గుర్తు పెట్టుకుంటున్నాను. అప్పటికి రెండు వందలయిరవై మూడుసార్లు యీ ప్రశ్న అడగడం జరిగింది. అది యించుమించు నే కలుసుకున్నవ్యక్తులసంఖ్య. ఒక వ్యక్తి ఆ ప్రశ్న వేసి, సమాధానం తెలుసుకుంటే, ఆ సమాధానం తనకుటుంబంలోఅందరికి తెలుస్తుందని భావిద్దాం. అప్పుడు ఒక్కొక్క వ్యక్తి కుటుంబంలో పదిమందేనా వుంటారని అనుకుంటే, రెండువేలమందికి పైగా నాజీతంగురించి తెలిసిందనుకోవచ్చు. అంటే యించుమించు నాజీవితంలో ఎంతమంది పరిచితు లవుతారో అందరికీ తెలిసిపోయింది. అమ్మయ్య—అని నిట్టూర్చాను. చింతలేకుండా ఆనాడు కాఫీతాగి, సినిమాకెళ్ళాను. ఇంకెవ్వరూ, ఎప్పుడూ ఆ ప్రశ్న వెయ్యరు. ఒక పెద్దసమస్య పరిష్కారం ఐపోయింది.

సుందరం బంధువులింట్లో వివాహానికి నేనూ వెళ్ళాను. రెండోనాడు పెండ్లివారింట్లో, రెండోసారి కాఫీలు వొచ్చే సూచనలు లేకపోతే, నేను హోటలుకేసి వెళ్ళాను. ఎదురుగుండా రంగనాథం కూర్చున్నాడు. చిరపరిచితుడే.

'అవుతే నువ్వు యిప్పు డెక్కడుంటున్నావు?'

ఫలానాచోటని చెప్పాను.

'అవునవును—జ్ఞాపకం వొచ్చింది. నీ కిప్పు డెంతిస్తు న్నారు?' అని మొహం వింతగా చిట్లించాడు.

రంగనాథానికి యిదివర కోకసారి చెప్పడం జరిగింది. ఈవిధంగా అడిగినవాళ్లే మళ్లాఅడగడం లంకించుకుంటే, దీనికి అంతుందా?

'అదికూడా జ్ఞాపకంచేసుకో' అన్నాను నేను.

'వెనకోసారి చెప్పావు. నాకు మందమతిరా.'

'నా మాటకేంగాని, నీ విషయం చెబుదూ. జీతం విషయం కాదు. మీ ఆవిడ ఆరోగ్యం ఎట్లా వుంటోంది? ఆమధ్య చాలా జబ్బుచేసిందటగా?' అన్నాను, ధోరణి తప్పిద్దామనీ, నిజంగా తెలుసుకుందామనీ.

'ఇప్పుడు నింపాదిగానే వుంది. న్యూమోనియా. రెండు నెల్ల జీతం వొదిలింది డాక్టర్లకి. ఐదా రొందలైంది' అని మౌనంలోపడ్డాడు, కష్టాలు స్మరించుకుంటూ. ఇంక ఆ మని షిని కదపడం మంచిదకాదని తోచింది. ఎందుకంటే అతని జీతం ఎంతో నేను అడక్కుండానే నాకు చెప్పాలని వుబలాట పడి చెప్పేశాడు. తన జీతం తెలియపర్చిన వ్యక్తి అవతలవాడి దెంతో కనుక్కోకుండా వదలడని స్వానుభవం. మెల్లిగా లేచి బిల్లు చెల్లించి రాబోతున్నాను.

'ఉండు, నేనూ వొస్తున్నా' అని లేచి వొచ్చాడు.

రోడ్డుమీదికి రాగానే ఈ ధీరోదాత్తుడు అడిగేశాడు.

'అవుతే నీ కెంతిస్తున్నా రంటావు?'

'న్యూమోనియా చాలా ఖరీదైన వ్యాధన్నమాట!' అన్నాను.

న్యూమోనియాని వర్ణించాడు రంగనాథం. పందిట్లోకి చేరుకున్నాం. పన్నీరు జల్లేటందుకు రంగనాథాన్ని పిలిచారు. వెళ్ళాడు. నన్ను శాంతి ఆవరించింది.

ఎంతోసేపు లేదు.

బంధువులు, మిత్రులు, పరిచితులు, ఏ పదిమంది పోగయ్యారు. ఆడపెళ్ళివారి పీనాసితనాన్ని చర్చిస్తున్నారు. చర్చలో పాల్గొన్నవారిలో ముఖ్యుడు, పోకాయన, పొడుగ్గా వుంటాడు. గిరజాలు, వెడల్పాటి జరీకండువా, కోటుజేబు గడియారం అవీ వున్న ఆ పెద్దమనిషి, నా పక్కన కూర్చున్న కళ్ళజోడు వ్యక్తిని సంబోధిస్తూ—

'మీ రేవరి తాలూకు?' అని అడిగాడు.

కళ్ళజోడువ్యక్తి ఆడపెళ్ళివారి తాలూకే నని తేలిపోయింది.

'ఏం చేస్తున్నారు?'

ఫలానా అని చెప్పాను.

'మీ కేమిస్తారు?'

సభ సమాధానంకోసం వర్షంకోసం తపిస్తూ మేఘాల కేసి చూస్తున్న కర్షకుడిమాదిరి నిశ్శబ్దంగా వేచివుంది.

కళ్ళజోడు వ్యక్తి తటపటాయించాడు. మేఘాలు దట్టంగా అల్లుకుంటున్నాయి.

'ఎనభై' అన్నాడు—వడగళ్ళవాన పడింది.

గిరజాలప్రతిభాశాలి కుటిలంగానవ్వుతూఇల్లాఅన్నాడు:

'మా వాళ్ల తాలూకొకడు మీదాంటోనే వున్నాడు. నలభై అని చెప్పాడే!' అన్నాడు.

సభలో కలకలం, ఆశ్చర్యం.

కళ్ళజోడువ్యక్తి—అసత్యవాది—మోసగాడు, దొంగ—దొరికిపోయ్యాడు. సత్యాన్ని కాళ్ళూచేతులూ కట్టేసి, గిరజాల అతీతుడు అరిచేతిలో పెట్టి నొక్కుతున్నాడు.

'నలభైని రెండెట్టి గుణిస్తున్నారే?' అని రెట్టించాడు. కళ్ళజోడు వ్యక్తి తన జీతాన్ని రెట్టించినట్లు.

కళ్ళజోడువ్యక్తి కడు చతురుడు.

'అంటే, అసలు జీతం—బేసిక్ పే—నలభయ్యే నను కోండి. వార్ ఎలవెన్సు, సిటీ ఎలవెన్సు, తిండి ఎలవెన్సు ఆ ఎలవెన్సు, ఈ ఎలవెన్సు అన్నీ కలుపుకుని, ఏభై, ఏభై ఐదు, అరవై, డెబ్భై, డెబ్భైఐదు దాకా దేకుతాయి' అన్నాడు. కాని, ఎన్నికలిపినా ఎనభైకి దేకందే! సభ అతన్ని చూసి జాలిపడ్డారు. కళ్ళజోడువ్యక్తిని నిజంగా ఈ పరీక్షకు లాగినందుకు రెండునెల్లపాటు హాస్పిటల్లోవుంచాలనిపించింది.

గిరజాల భూతద్దం దృష్టి నామీద ఎక్కడ పడుతుందో నని భయపడుతూనే వున్నాను. సత్యాన్వేషకుణ్ణి ఎవరు అరి కట్టగలరు? నామీదకూడా పడ్డాడు.

'మిమ్మల్ని ఎక్కడో చూసినట్లున్నాను', అన్నాడు.

'అవునవును. మీకు నా విషయం అంతా తెలుసు. జ్ఞాపకంచేసుకోండి' అన్నాను.

'కాకినాడా?'

'ఇంకా సందేహమా' అనేశాను తెగించి.

'ఇప్పు డేం చేస్తున్నారు?'

'అప్పుడోటీ, ఇప్పుడోటీ వుంటుందా; ఎప్పుడూ వొకటే' అన్నాను.

సభికులలో కిలకిలలు.

'స్మరణకు రావడంలేదు' అన్నాడు గిరజాలభక్తుడు.

'తమ రేం చేస్తున్నారు? అన్నాను, చూడండి–నలుగుర్లో కెళ్ళి మాట్లాడడం అంటే నా కెంతో హడలు. అట్లాంటిది. సంఘం నా కెంత ధైర్యం ఇచ్చిందో!

'నేను రిటైరయ్యాను లెండి' అన్నా డాయన.

ఆ బాణంతో నే కూలాను.

కాసేపు సమాధిలో పడి తేరుకుని గిరజాల ప్రవక్త ఆగ్నేయాస్త్రం ప్రయోగించాడు.

'మీ కేమిస్తున్నారు?'

నేను సమాధానం చెప్పకూడదనినిశ్చయించుకున్నాను.

'మీ పెన్షన్ ఏమాత్రం?' అన్నాను.

ఉద్రేకంతో తెల్లగిరజాలు వూగిసలాడాయి.

'మా దంతా ఐపోయింది. మీది వోల్డుస్కేలా, న్యూ స్కేలా?'

'మాది తులాభారం. భక్తితో తులసిదళం వేస్తే తూగిపోతాం' అన్నాను.

ఇద్దరు ముగ్గురు సంతోషించారు. ఒకరు మెచ్చుకున్నారుకూడా.

'ఏదో పెద్దవాణ్ణి అడిగాను, చంపక చెప్పవయ్యా' అన్నాడు గిరజాల వ్యక్తి.

'చెప్పకపోతే, మరణమే నంటారు?' అన్నాను.

'ఓర్ నీ ఇది బంగారంగాను—చెబుమా.'

గిరజాల వ్యక్తి నన్ను బుజ్జగించాడు, బెదిరించాడు, కోపించాడు, ఆజ్ఞాపించాడు—కాళ్ళా వేళ్ళా పడి బ్రతిమలాడాడు; ఏమిస్తారో చెప్పమని దీనంగా ప్రపంచాన్ని సంబోధించాడు.

'అనుభవజ్ఞులు - మీరే చెప్పుకోండి' అన్నాను. ఆయనజీవితంలో నేర్చుకున్న పాఠాలని వల్లెవేసుకుంటున్నాడు—వందా? నూట యాభయ్యా? రెండువందలా? ఏది? అబ్బ! బాధ! తట్టుకోలేను—చెప్పాలి. భూమి పాదాలకింద విడిపోతోంది. ఆకాశం తలమీద కూలిపోతోంది. చెప్పు, చెప్పు—నీ కెంతిస్తారు? ఏమిస్తారు? దేశం చెప్పిన సందేశం అది.

సభికులు విస్తుపోయారు.

కళ్ళజోడువ్యక్తి ఆడదైతే నన్ను రాక్షసంగా వివాహం ఆడును—అంతటి సంతోషం ప్రకటించాడు. నేను సమాధానం ఇవ్వనందుకు నే నొక కథానాయకుణ్ణి అయ్యాను. సంఘం ఈ ప్రశ్న ఎందు కడుగుతుందో నా కర్థం కాలేదు. బ్రిటిషువారు పాలించిన రోజుల్లో ప్రభుత్వం నడపడానికి, వారికి చాలామంది గుమాస్తాలు కావల్సివొచ్చింది. మధ్య తరగతి కుటుంబాలు ఈ ఉద్యోగాలకి ఎగబడ్డాయి. వీరికి స్వయంగా కృషి చెయ్యడం గౌరవానికి లోటు. భూములను ఎవరికో వ్యవసాయాని కిచ్చి, జమీందారులా కూర్చునేటంతటి భూములూ లేవు. అంచేత వీరికి గుమాస్తాగిరి శరణ్యం. మొదట్లో గుమస్తాలుగా చేరినా, బోలెడుఆస్తులు సంపాదించగలిగేవారు—లంచగొండితనంవల్ల. మా ముత్తాతకి తన

పేరు సంతకం చెయ్యటంకూడా రాదు. రెండిళ్ళూ, నలభై ఎకరం భూమీా సంపాదించాడు—ఎనిమిది రూపాయల జీతంలో. అంతేకాదు; తాలూకా గుమాస్తాగా చేరినా, ఆ రోజుల్లో నాలు గింగ్లీషుముక్కలొస్తే గబగబ పెద్దపెద్ద వుద్యోగాలలోకి వెళ్ళేవారు. ఆ వుద్యోగాలకి పెద్ద జీతాలూ, హోదాకూడా వుండేవి. హోదా వున్నవార్ని, ఎదురుగా వెళ్ళి జీతం ఎంతో అడిగే ధీమా ప్రజాసామాన్యానికి లేదు. అంచేత వారికి ఆ హోదాలో ఎంత జీతమో తెలుసుకోవాలని వుబలాటపడేవారు ఆ సాంప్రదాయంలో పెరిగిన గిరజాల వ్యక్తులలాంటివారు మన సంఘంలో ఎందరో వున్నారు. వారంతా అందువల్ల ఈ ప్రశ్న అడుగుతున్నా రనుకుని సమాధానపడేవాడిని. ఇది పెద్దవారి కుతూహలానికి సమాధానం కావొచ్చు. మిగతావారి మాటేమిటి?

జీతం ఎంతో తేల్చకపోతే వారి బ్రతుకు తెరువు సాధ్యంకాదు. ఒక మృగం మరొక మృగాన్ని అడవిలో ఎదుర్కొంటుంది. తనకంటె బలమైనదైతే అది శత్రువు; దాన్నుండి పారిపోతుంది. తనకంటె బలహీనమైనదైతే దాన్ని తినేస్తుంది. దానితో సమానమైనదైతే చెలిమి చేస్తుంది. మనుషులలోనూ అంతే. జంతువులలో బలాబలాలు నిర్ణయించేటందుకు తగినంత పరికరా లున్నాయి—కోరలు, కొమ్ములు, జూలు, పంజాలు, ఎత్తు ఎగరడం, దూకడం. మనుషులలో ఈ వుపకరాలు లేవు—ఏకొద్దిమందికో మోటారుకా ర్లుండొచ్చు. మిగతవిషయాలలో ఇంచుమించు

అందరూ ఒకేలాగుంటారు. పైగా మేడలకి, కార్లకీ, జీతానికీ సంబంధంవుంది. అందుకని, అదెంతో కనుక్కుంటారు.

అవతలవారి జీతం తెలిస్తే మనం క్షేమంగా వుంటాం. అట్లా తెలిసిన తర్వాత, వారికో విలువకట్టేసి, సంఘంలో ఒక స్థానం ఇచ్చి మనం మరోచోట నిశ్చితంగా వుంటాం. ఈ దేశంలో ఎన్నో మతాలున్నాయి. యుగాని కొకటిచొప్పున ఆధునికయుగంలో మరో మతం లేపదీశారు వీరు—వీరిది జీతాల మతం—పై అధికారీ, కిందధికారి మత ప్రచారకులు. ఇచ్చేవాడు దైవం. అదెంతో తెలుసుకునేవారు భక్తులు. జీతం లేనివారు అస్పృశ్యులు. ఈ తెగకి సహాయంచేసి, అస్పృశ్యతని తొలగించాలని, ప్రభుత్వం కృషిచేస్తూ వుంటుది.. ఇట్లా కాక మరెట్లా సమాధానంపడటం!

♦ ♦ ♦

మరో మూడేళ్ళుగడిచాయి. నా వుద్యోగం మారింది. పెద్దదైంది. జీతంమూడింతలైంది. ఈ మూడేళ్ళలోనూ, జీతం ఎంత అని అడిగినవారి సంఖ్య నూటఎనభై. వీరు కోరింది జీతం ఎంతని కాదు. 'యిప్పు డెంతిస్తారు' అని. వుద్యోగం మారడం, జీతం పెద్దదవడం ముప్పే ననిపించింది.

నీజీతం తక్కువగా వున్నప్పుడు చెప్పడానికి చిన్నతనం పడ్డావు కాని, యిప్పుడు నిర్భయంగా, దర్జాగా, అడక్కపోయినా చెప్పకూడదా అంటారేమో మీరు! దీనికి రెండు సమాధానా లున్నాయి. గవర్నర్ జనరల్ నైతే తప్ప, నా మీద నాకంటె పెద్దజీతగాళ్ళు ఎందరో వుండనే వుంటారు. నీ

జీతం ఎంత? అని ప్రశ్నించినవారికంటె నాది ఎక్కువజీతమైతే, ఆ ప్రశ్నకి సమాధానం చెప్పడం సులభమే. అంచేత నన్ను యీప్రశ్న అడగదల్చుకున్నవారు ముందు వారిజీతం ఎంతో చెప్పేసి నా సమాధానంకోసం ఎదురుచూడాలి. వారిది నా దానికంటె ఎక్కువైతే, సమాధానం రాదు. ఈ ఏర్పాటు ఎందరంగీకరిస్తారంటారు? పైగా, 'యిప్పుడేమిస్తారు?' అని అడగటంలో కొంత 'కసి' కూడా వుంది. అంటే, 'ప్రస్తుతం నీ జీతం గొప్పదైనా, మొదట్లో చిన్నదే లేవోయ్!' అన్న హేళనకూడా ఉందంటారా?

బజార్లో బాల్యస్నేహితుడు బలరామయ్యకనబడి నన్ను వాళ్ళింటికి తీసుకెళ్ళాడు. తన యిద్దరి సంతానాన్నీ చూపించాడు. బలరామయ్య డబ్బున్నవాడు. ఉద్యోగంచేసే అవసరంలేదు. ఉద్యోగాలు, జీతాలు—వాటి తఫిసీళ్ళని తెలుసుకోవాలన్న మనస్తత్వం కనపర్చనందుకు సంతోషించాను.

'ఇప్పుడెల్లావుంది నీ కథ?' అన్నాడు. మొదట్లో బెదిరిపోయాను.

'అంటే?' అన్నాను.

'ఒకటా, రెండా?—'

నాకు భయమేసింది.

'లేక నాలా రెండా?' అని వాక్యంపూర్తిచేశాడు.

'పిల్లలా?' అన్నాను.

'మరింకే మనుకున్నావు. ఉద్యోగం చేసి, రెండు మేడలు కడతావనుకుంటూనా?' అన్నాడు.

'కట్టినవాళ్ళు లేరా?' అన్నాను గర్వంగా.

'వెనకటిరోజుల్లో వున్నారేమో.' విషయం తప్పించే టందుకు అతని పిల్లల ఆరోగ్యం కనుక్కున్నాను.

'మీ అబ్బాయి పెద్దయింతర్వాత ఏం చేస్తాడు?' అని అడిగాను.

'అమ్మాయిని వెతుక్కుంటాడు' అని నవ్వుకున్నాడు. ఇంతలో అతన్ని స్నానానికి పిలిస్తే వెళ్ళాడు.

ఇద్దరు పిల్లలూ సిరాబుడ్డి తీసుకుని ఆడుకుంటున్నారు. పెద్దవాడు వాళ్ళమ్మపిలిస్తే లోపలి కెళ్ళాడు. రెండోవాడు సిరా తెచ్చి నా చొక్కాకి రాశాడు.

పెద్దవాడు గ్లాసులో కాఫీ తెచ్చి బల్లమీద పెట్టాడు. గుమ్మం వెనక నిలబడ్డ ఆమె వాళ్ళమ్మ.

ఆవిణ్ణి నే నెరుగుదును. ఆవిడపేరు సూరమ్మ. వెనక నాకిచ్చి వివాహం చెయ్యా లనుకున్నారు. నాకు తగినంతఆస్తి లేదని విరమించారు. సూరమ్మకి తగినమొగుడు ఆ జిల్లాలో లేడనుకొన్నారు—ఏవు త్తరహిందూస్థానంనుంచో రావాలిట! అంత చక్కందని ప్రతీతి.

'ఎక్కడుంటున్నారు?' అంది సూరమ్మ నీరసించిన కంఠంతో—ముగ్గురుసంతానం కలిగాక కంఠంలో మార్దవం ఎక్కడుంటుంది.

ఫలానాచోటని చెప్పాను. ఏంచేస్తున్నారంది; ఫలానా అన్నాను. 'ఏమిస్తారు?' అంది.

నాకు మతిపోయింది. ఆ పల్చటిపెదవులు, చీకటి రహ స్యాన్ని ఛేదించే ఆ నేత్రాలమెఱుపు, భౌతికప్రపంచానికి

అతీతం కావల్సిన ఆ సూరమ్మ అనాదిసౌందర్యం, అదా నా కివ్వవలసిన సందేశం!

'రోజులు గడుస్తాయి' అన్నాను చమత్కారంగా. సూరమ్మ గాజులజతలు మోచెయ్యిదాకా వున్నాయి. దుద్దులరాళ్ళు మెరుస్తున్నాయి.

'నెల కింతా అని లేదూ?' అని రెట్టించింది.

'మీ రెండోవాడు భలే అల్లరి చేస్తాడుకాదు?' అన్నాను. నే వేసే ప్రశ్నలో నాకే విశ్వాసం కుదరడంలేదు.

'పిల్లలా?' అంది

'అమ్మయ్య' అని, లోపల అనుకోవల్సింది, పైకి అనేశాను, ఆవేశంలో.

'అంటే?' అని, సూరమ్మ తెల్లబోయింది. ఆశ్చ ర్యంతో కనుబొమ్మలు మృదువుగా ముడుచుకున్నాయి.

'లేరు' అన్నాను.

'మీ ఆవిణ్ణి వోమారు తీసుకురా మాయింటికి. జీతం ఎంతో చెప్పకపోతేమానెలే' అంది.

'వాడి జీతం కథ కనుక్కుంటాంగా' లోపలనుంచి బల రామయ్య కంఠం.

ఏం, తను రాకూడదూ? భాగ్యవంతులైతే, వారింటికి నా భార్యని తీసుకెళ్ళాలీ! తీసుకెళ్ళి ఉద్యోగంవయనం అంతా హైటపెట్టి వినోదించి, మళ్ళీతిరిగి నాకువప్పచెపుతారా! సరే అన్నాను ఆసమయంలో—లోపల పంపకూడదని నిశ్చయించు కున్నాను. సౌందర్యం, భాగ్యం—రెండూ సూరమ్మ విష యంలో గర్వకారణాలే కాకపోవచ్చు. నా కళ్లా క్షనిషిం

చింది. ఏం చెయ్యను? నామనస్సుతప్పితే, నాకింకే యథార్థం వుంటుంది?

ఇంతట్లో బలరామ య్యొచ్చాడు.

'అబ్బో ను వ్వెక్కడ! పెద్ద వుద్యోగస్తుడ వయ్యావు. నువ్వు మీ ఆవిణ్ని తీసుకొస్తావూ?' అన్నాడు వెటకారంగా. వెటకారంగా అన్నా, అత నన్నది నిజమేనని లోపల స్ఫురించింది. ఆలోచించండి. పెద్దజీతంవాడు, చిన్నజీతం వాడింటికి సామాన్యంగా వెడతాడూ? వెడితే వాళ్ళగృహంపావనంచేసి నట్లు భావిస్తాడు. చిన్నజీతంవాడు, పెద్దజీతంవాడింటికి వెడితే చిన్నతనం అనుకొని వెళ్ళడు. మొత్తంమీద ఒకడింటికి యింకొకడు వెళ్ళడు. బాల్యంలోఎంత స్నేహితులైనా, యిద్దరి మధ్యా ఒక గోడ లేస్తుంది. మొదట్లో కేవలం యిటికలగోడ-మధ్యమధ్య శుభకార్యాలూ, పండుగలూ- అనే కంత లుంటాయి. ఈ కంతలుకూడా కొంతకాలమే. వారివారి భార్యలు రాగానే, కంతలుపూడ్చి, సిమెంటు చెయ్యడం జరుగుతుంది.

'ఏం, మాట్లాడవేం? అని భుజంమీద చరిచాడు. కంగారుపడి లేచాను. అవుననీ, కాదు కాదనీ నవ్వేశాను. ఆడదానికి కన్నీరు, మొగాడికినవ్వూ అవాంతరాలలో అభయం.

'నువ్వూ, సూరమ్మా మా యింటికి రాకూడదూ?' అన్నాను. బలరామయ్య ఆశ్చర్యపడ్డాడు.

'మా ఆవిడపేరు నీ కెట్లా తెలిసింది?' అని అడిగాడు.

'శుభలేఖలో వుండదూ?' అన్నాను.

'ఓహ్—నీ కింకా జ్ఞాపకం వుందా?'

'మందమరపు భాగ్యవంతుడి శీలంలో మణిలాంటిది' అన్నాను హాస్యధోరణిలో.

'బీదార్పు లాకుస్తున్నావు—నీజీతం ఎంతేమిటి?' అని అడిగేశాడు. నా తెలివితక్కువని నిందించుకొని నాలిక కొరుక్కున్నాను.

'చెప్పవేం?'

'నాలో సంస్కారాన్నిబట్టి, నా జీతం నువ్వే నిర్ణయించొచ్చు' అన్నాను, నిగూఢంగా.

'జీతాన్ని బట్టి సంస్కారాన్ని నిర్ణయిస్తే, జమీందారులు గొప్ప సంస్కారంగలవాళ్ళవాలి' అన్నాడు బలరామయ్య.

'నువ్వుచెప్పింది తొంభైపాళ్ళు నిజం. కాని చిన్న భేదం వుంది. జమీందార్ల ఆదాయాన్ని జీతం అనరు. అది ఆర్జించని రాబడి. అదే మన నాగరికతకీ, కళకీ, విజ్ఞానానికీ, సంస్కారానికీ పునాది—పెన్నిముక' అన్నాను, తెచ్చిపెట్టుకున్న ఆవేశంతో.

'స్వార్జితం కాని రాబడిగలవాళ్ళకి తప్ప మిగతా వాళ్ళకి సంస్కృతి లేదంటావు?'

'లేదన్ను. వారి సంస్కృతియొక్క పరిమాణం, జీతాన్నిబట్టి నిర్ణీతమౌతుంది.'

'ఒప్పుకుంటాను మహానుభావా! అవుతే నీసంస్కృతిని బట్టి జీతం వెయ్యిరూపాయలని నాకు స్ఫురించింది' అన్నాడు బలరామయ్య హేళనగా.

'జీతాన్నిబట్టి నిర్ణీతమయ్యేది వొక్క-సంస్కృతేకాదు. అజ్ఞానంకూడా ఎదుగుతూ వుంటుంది' అన్నాను. బలరామయ్యకి అది నచ్చలేదు. ఓవిధంగా నాకుగూడా నచ్చలేదు.

'పోనీ, సరేనంటాను. అజ్ఞానాన్నిబట్టి చూచినా, నీజీతం పన్నెండు వొందలకి తక్కువ కాకూడదు' అన్నాడు బలరామయ్య నవ్వుతూ.

'బాగుంది. అజ్ఞానంలోంచి, సంస్కృతి తీసెయ్యి' అన్నాను.

'ఉండు, వుండు... తీసివేతలూ, భాగారాలూ మనకి బాగా రావు—ఆ...రెండువొందలన్నమాట' అన్నాడు.

'సరిగ్గా అంతే కాదనుకో...ఆ చుట్టుపక్కల...'

'హస్తసాముద్రికంలాంటి కొత్తఫక్కీ కనుక్కున్నావే! సరిగ్గా ఎంతజీతమో ఎట్లా తెలుసుకోవాలో, ఏదైనా మార్గం పట్టుకుని, వో పుస్తకం వ్రాసిపారెయ్యకూడదూ?' అన్నాడు నవ్వుతూ.

'సరియైన అంకె రావాలంటే ఓమార్గం వుంది. దానికి తికమకలున్నాయి. జీతగాడిభార్యయొక్క అజ్ఞానం, సంస్కృతీ కూడా నిర్ణయించి భర్తకీ, భార్యకీ వున్న వ్యత్యాసం ఎంతో, అది సరియైనసంఖ్య.'

'గొప్పగావుంది. దీన్నిబట్టి నాజీతం ఎంతో చెప్పూ?' అన్నాడు.

'నీది జీతంకాదు, ఆర్జించని ఆస్తి' అన్నాను.

'చంపేశావు. పోనీ స్త్రీలకి జీతం లేదు కదా, వారి సంస్కృతిని నిర్ణయించడం ఎట్లా?' అని అడిగాడు.

'వారి సంస్కృతి చక్కదనాన్నిబట్టి నిర్ణీతమౌతుంది. మొగాడికి జీతం అవకాశాలు కల్పించినట్లుగానే, ఆడదానికి చక్కదనం అవకాశాలు కల్పిస్తుంది.'

'ఈ సిద్ధాంతం ప్రకారం, చక్కదనంకొద్దీ ఎక్కువయ్యేది అజ్ఞానమా, సంస్కృతా?'

'అవకాశాలు' అన్నాను.

'అంటే?'

'భాగ్యం యిష్టం వొచ్చినట్లుగా జీవించే అవకాశాలు కల్పిస్తుంది. విశ్రాంతి, అదనంగా డబ్బు—రెండూ వుంటేనే సంస్కృతి వుంటుంది. స్త్రీకి యీ రెండూ చక్కదనంతో వొస్తాయి అంటే, యీ రెండూ వున్నవాడు ఆమెకు లభిస్తాడు.

'ఆగు, ఆగు. లభించింతర్వాత, మొగుడికి ఆ రెండూ పోతే?'

'ఆవిషాదగాధలు సాంఘికజీవితంలో కల్లోలానికీ, సారస్వత అభివృద్ధికీ కారణాలు.'

'మరోటి, కర్మవశాత్తు ఒకఅందమైన ఆడదానికి యీ రెండూ లేనివాడు లభిస్తాడనుకో, అప్పుడు?' అని అడిగాడు.

'అవకాశాలుండనే వుంటాయి. తన చక్కదనంవల్ల, మొగుడికి ఆ రెండూ లభ్యమవచ్చుకూడా' అన్నాను. బలరామయ్య ఎందుకో ఆలోచనలోపడ్డాడు. మనిషి మొహంలో 'కళ'తగ్గింది. నా వ్యాఖ్యానం సూరమ్మకు అన్వయించి బాధపడుతున్నాడా? ఏమో! సెలవుతీసుకుని నే వెళ్ళిపోయ్యాను. ఆమర్నాడు ఆదివారం సాయంత్రం అతడు మాయింటికొచ్చి

సుందరాన్ని చూసి, కొంత తేరుకుని వెళ్ళిపోయ్యాడు. నా కదొక అపూర్వమైన అనుభవం.

ఆవేశంలో, అనేక సిద్ధాంతాలు చేసేశాను నాగరికతపై విప్లవం చేసేశక్తి అందరికీ వుండదు. వంటింట్లో విప్లవం చాలా సులభం. మూడు సంవత్సరాలైన తర్వాత, బలరామయ్య, సూరమ్మను విడిచిపెట్టేశాడని విన్నాను. ఎందుకో వివరంగా తెలిసింది కాదు. నాజీతం ఎంతో అడక్కపోతే, సూరమ్మజీవితం అట్లాగేవుండ దేమో ననిపించింది. 'జీతం' 'జీవితం'—అక్షరాలు, అర్థం, ఎంత దగ్గర!! సృష్టి రహస్యం అర్థం కాకుండా, వొక్క అక్షరం అదనంగా వుంది!

♦ ♦ ♦ ♦

మరో మూడు సంవత్సరాలకి నాజీతం మూడింతలైంది. నా సమకాలికు లందరికీ జీతం ఎంతో తెలిసిపోయింది. మరో తరం బైలుదేరింది. వారందరికీ మేం పెద్దలం; ఆదర్శవ్యక్తులం; మార్గదర్శకులం. మా జీతాలతో వారి కంత నిమిత్తంలేదు; మా కంత గౌరవం వుంది సంఘంలో.

అలవాటుచొప్పున నా సమకాలికులలో కొందరు యింకా విలేసి నా జీతం ఎంతో అడిగినవాళ్ళు లేకపోలేదు. ఏం చేస్తారు? అడిగేటందుకు వారికి మరో ప్రశ్న కనబడలేదు పాపం! ఇచ్చేటందుకు మరో సందేశంలేదు.

భార్య ఆరోగ్యం?
పిల్లలు కులాసా?
ఇంక్రిమెంటొచ్చిందా?
ట్రాన్సఫరైందిటగా?

రిటైరైతే పెన్షనెంత?

ఇది—వారు పాడుకునే భావగీతం.

నా కాడపిల్లలు లేరు. అంచేత అల్లుడు లేడు. ఉంటే వారు చేసే గానం వేరు.

అల్లుడి కేమిస్తారు?

అబ్బాయి కేమిస్తారు?

పెద్దకుటుంబాలైతే ఖండకావ్యం ధోరణి వేరు.

మొదటివాడికి రెండొందలా?

రెండోవాడికి వందా?

మూడోవాడికి, చిత్రం, మూడొందలుటగా?

చిన్న చదువుకి పెద్దజీతం.

అజ్ఞానానికి సున్నా.

అయ్యో పాపం! జ్ఞానానికి అరసున్నా!

ఆ రోజుల్లో నా జీతం అడిగేవారు, యించుమించు నా గడింపే కలవారు. వీరు ప్రశ్నించే ఫక్కీ వేరు—అదొక కళ. వీరు హైరోడ్డుమీద నడవక సందులమ్మట పడతారు.

రామనాథం, నేనూ రైల్లో ప్రయాణం చేస్తున్నాం. మేం యిద్దరం ఎరుగున్న కుటుంబరావుగురించి మాట్లాడుకుంటున్నాం.

'పాపం కుటుంబం—' అన్నాడు.

'అవునవును' అన్నాను వినిపించుకోకుండా.

'ఆ జీతంతో నా సిగరెట్లు గడవ్వు' అన్నాడు. నిజానికి నాకు రామనాథాని కెంతిస్తారో తెలీదు. పెద్దజీతమైవుండాలి.

'నువ్వేమాత్రం ఇన్సూర్ చేశావు?' అని అడిగాడు.

'ఏమీ చెయ్యలేదు.'

రామనాథం ఆశ్చర్యపడ్డాడు.

'పోనీ బాంకులో ఏమాత్రం?'

'సున్నా.'

కొయ్యబారాడు.

'ఏం కథ, గుర్రంపందాలా... లేక...'

'.........'

ఏమోలే... అల్లా అనుకోవలసివొస్తోంది.'

'.........'

'మరి జీతం అంతా ఏమౌతోంది?'

'ఎంత చెట్టుకు అంతగాలి' అన్నాను.

'నీ చెట్టు సైజు ఏమాత్రం?'

అదీ నాగరీకుల మార్గం. మొహాన పేడనీళ్ళు జల్లరు–అందులో కాస్త పన్నీరు కలిపి మరీ జల్లుతారు.

'మాట్లాడవేం?'

'చెట్టు ఎంత పెద్దదైతే అన్ని కొమ్మలు' అన్నాను.

'పిల్లల కవుతోం దన్నమాట!'

'నీ కెందరు?' అని అడిగాను.

వివరాలు చెప్పాడు. పెద్దవాడు రంగూన్‌లో వున్నాడు. వాడి జీతం మూడొందలు. అదృష్టవశాత్తు రైలు నిలిచింది. నేను దిగి ప్లాట్‌ఫారంమీదికి నడిచాను. రాజారావుగారబ్బాయి, రంగారావు కనిపించాడు. నా చేతిలో బాగ్ తీసుకున్నాడు.

'ఏమండోయ్—విన్నారా—నా ఉద్యోగం దొరికింది' అన్నాడు, వుత్సాహంతో.

'సంతోషం.'

'ఆరంభంలో నూరు, మీ కెంతండీ?' అని అడిగాడు. బాగ్ లాక్కుని గబగబ నడిచిపోయ్యాను.

మరోతరంవారు. వేరన్నాను యిందాకా. ఇందులో, నే పొరబడ్డాను. వారి సందేశం యిదే- అని కంచపడ్డాను. ఎందులో సమానత్వంలేని యీ దేశానికి యిందులో ఐక్యత కుదిరింది. సమానత్వం అనేది మానవుడిస్వప్నంగా వుండా ల్సిందే కాని యథార్థం కాదేమో!

నా కావూరు కొత్త. జబ్బుచేసింది. మంచానపడ్డాను. సుందరంకూడా నలతగానేవుంది. ఓ మిత్రుడు వోకడాక్టర్ని తీసుకొచ్చాడు. ఆయన అన్నీ పరీక్షచేసి మందు పంపించాడు. రెండు రోజులైంది. నయం కాలేదు.

'మలేరియా—రెండురోజుల్లో తగ్గుతుంది' అని హామీ యిచ్చాడు.

'ఇది సీజన్. చైర్మన్‌కీ యిదే జబ్బు, నా ట్రీట్మెంటే. మొన్న సబ్ కలెక్టర్ మామగారు వైరిస్తే వెళ్ళాను, మలే రియా' అవన్నీ వర్ణించాడు డాక్టర్.

'మీరు యీ వూరికి కొత్త. ఏం చేస్తున్నారు?'

ఫలానా అన్నా.

'ఏమిస్తారు?'

సబ్‌కలెక్టర్‌కీ, చైర్మన్‌కి ఏమిస్తారో ఆయనకి తెలుసు. మరి నావిషయమో! తెలిస్తేగాని, తను అల్లుకున్న వలలో

నన్ను యిమడ్చలేదు. చేపలవలలో బురదపాము పడితే ఎట్లా! నాకు నీరసం, దిగులు. సూట్లాడిస్తాడు. ఆ ప్రశ్నకి సమాధానం యిచ్చి నేను కళ్ళుమూస్తే బిల్లు పంపకపోయినా ఆయనకి చింత లేదు.

నేను కళ్ళు మూసుకున్నాను. నాకు కోపంరాలేదు. జాలేసి ఏడుపొస్తోంది. సమాధానం యివ్వనంతవరకూ ఆయన పాదలకింద ధ్వనించే భూకంపాన్ని నేను సమాధానం యిచ్చి మరీ చావమంటుంది సంఘం.

'బిల్లు పంపించండి' అంది సుందరం.

ఆయన పంపలేదు. మళ్ళా రాలేదు.

మరో మూడేళ్ళు గడిచాయి. ఏళ్ళు గడవడం కథల్లోనే కాకుండా జీవితంలోంచి కూడా సులభం. గడిచిపోవటంగురించి ఆలోచిస్తేనే జీవితం అంతా వొక దుస్స్వప్నంలా వుండటం, సృష్టి అంతా మాయగా తోచడం జరుగుతుందేమో! ఎంత దూరం, ఎంతకాలం ప్రయాణం చేసినా, అక్కడే వున్నాను— అద్దంలో చూచుకుంటే ప్రయాణం బడలిక కొంచెం కనబడొచ్చు. సంఘానికి నా జీతంగురించి పరామర్శలు తగ్గాయి. కొత్త వ్యక్తులను కవ్వించడానికి పోయింది. సంతాన నిరోధక మార్గం మనదేశంలో ప్రచారం కాకపోవడంవల్ల నాకు జరిగిన ఉపకారాల్లో యిదొకటి. కొత్తగా జన్మించిన వారి జీతాలపస కనుక్కుంటుంది మరి :

నా జీతం పెద్దదైంది. ఇంకంతకంటె పెద్దదయ్యే అవకాశాలు లేవు. దేశానికి స్వాతంత్ర్యం కూడా వొచ్చింది. అంతేత నాకు మరో అంతకంటె పెద్ద వుద్యోగం, 'కేంద్రం'లో

దొరకడం అసంభవంకాదు నా అభిప్రాయాలు చాలావరకూ స్థిరపడిపొయ్యాయి. మంత్రులందరూ జీతాలకట్టలలో కనబడ తారు. సంఘం అంటే ఎంత? అని అడిగే వాకధ్వని. 'స్త్రీ' అంటే జీతాన్ని మాయంచేసే వాకశక్తి 'స్త్రీ' జీతాన్ని తగ్గించగల్దు; హెచ్చించగల్దు. అసలులేకుండా మాయంచెయ్య గల్దు. సత్యం అంటే జీతం ఎంతో కనుక్కోవడం. సౌందర్యం జీతం ఎంతో అందంగా అడగడం. సంస్కారం అంటే అదే చమత్కారంగా అడగడం; 'కళ' అంటే అదెంతో చెప్పక పోవడం—యీ విధంగా నా మనస్తత్వం తయారైంది. నేనేం చెయ్యను?

నేనే యింకొకరికి జీతాలిచ్చే ఏర్పాటుం—అప్పుడు నన్ను 'మీరేమిస్తారు?' అని అడిగే మహానుభావులుంటారు. ఆ ఏర్పాటు లేదు; అంచేత వొక్కటే మార్గంవుంది; సన్యాసం పుచ్చుకోవాలి-సన్యాసి యివ్వడు, పుచ్చుకోడు-పుచ్చుకుంటే ఎప్పుడేనా పాలు, పళ్ళు. ఇస్తే ఎప్పుడేనా కాస్తంత బూడి దిస్తాడు.

సుందరంమనస్సుకూడా స్థిమితంగాలేదు. ఏదో మూగ బాధ; నాకేసి చూళ్ళేదు; నాతో మాట్లాడలేదు. వెఱ్ఱిగా చూస్తుంది; స్వప్నంలో సంచారం; మేం ఒకరికొకరందూరమై పోతున్నాం. పిల్లలు చెయ్యి చెయ్యి కలుపుతున్నారు. వేళ్ళు నొప్పెట్టి ఒదిలేస్తాం. శరీరాలు విడిపోయి, ఆత్మలు రెండూ ఏకమౌతున్నా యనుకోవాలి. ఏమిటో అదంతా భ్రమేమో! శరీరాలు భ్రమైతే, ఆత్మలు కాకూడదా ఏమిటి?

విశాలానందస్వామిని ఒకరి దర్శనం చేశాం. ఆయన గొప్పయోగి; ఆయన్నిగురించి వింతగా చెప్పుకున్నారు. ఒక ప్రశాంతత హృదయాన్ని ఆవరించుకుంటుం దన్నారు. వొందలకొలది జనం వెళ్ళి ఆయన్ని చూచి వొస్తున్నారు. మాకూడా ప్రశాంతత కావాలి,

ఉదయంఎనిమిదైంది. ఆశ్రమంలో వో పదిమందికంటె ఎక్కువ జనంలేరు. వెళ్ళి గద్దెబాద నమస్కారం చేసి కూర్చున్నాం నేనూ, సుందరమూ.

విశాలానందస్వామి నిండైన విగ్రహం. విశాలమైన నుదురు. పెద్దకళ్ళు. వెడల్పాటినోరు. లావాటి మెడ—నాటకంలో విగ్గులేని భీముడివేషంలావుంటుంది. నిమీలితనేత్రుడై ధ్యానంచేసి, కొంతసేపటికి తేరుకున్నాడు. చిత్రంగా నవ్వి, దగ్గరగా జరిగిన నలుగుర్నీ కుశలప్రశ్నలు వేస్తున్నాడు. చనువుగా మాట్లాడాడు. నాకు భయంపోయింది. కొందరు యోగులు మాట్లాడరని వినికిడి. ఈయన అట్లాకాదు. నాకు సంతోషం కలిగింది. నా సందేహాలన్నీ తీర్చుకోవచ్చునని, పరమానందభరితుణ్ణయాను

నేను ఎక్కడనుంచి వొచ్చిందీ అడిగా రాయన.

నమ్రతతో చెప్పాను.

ఏం చేస్తున్నదీ అడిగారు.

ఇంకా నమ్రతతో ఫలానా అని చెప్పాను.

'ఏమిస్తారు?' అన్నా రాయన.

నేను స్తంభించిపోయాను. చావడంసుళువై వుంటే, చనిపోదునుకూడా. సమాధిలో పడ్డాను. ఒక గొప్పతేజస్సు

నాలో లేచింది. ఎవరో హృదయాన్ని బైటికితీసి, కడిగి మళ్ళా స్వస్థానంలో వుంచినట్లయింది. చర్మం వెనక్కి తిరిగినట్లుంది ఆ అనుభవం. జ్ఞానోదయమైంది. సత్యాన్ని తెలుసుకున్నాను. ఆత్మశుద్ధి జరిగింది. ఆత్మ పవిత్రమైంది. సందేహాలు, సంశయాలు నశింపయ్యాయి. ఆత్మబోధచే, సత్ చిత్ ఆనందాలు జీవాత్మగా మారి పరమాత్మలో ఐక్యమయ్యాయి. అదీ యీ దేశం నాకిచ్చిన సందేశం.

దాని ఫలితం?

నేను వుద్యోగాన్నుంచి విరమించాను.

గోదావరీ నదీతీరాన చిన్న పాకేసుకున్నాను

ఒక ఆవుని తెచ్చుకున్నాం.

సుందరం నదిలో స్నానంచేసి, పాలు పితుకుతుంది.

ఇద్దరం త్రాగి, విశ్వాన్ని శిలకిస్తాం.

ఎవరేనా వొస్తే, కాసిని పాలిస్తాం.

గడ్డిపోచల్ని కోస్తుంది సుందరం—నేను వొక్క వొక్కటే నదిలో వొదిలి అలలమీద వాటిప్రయాణం పరిశీలిస్తాను.

సంధ్య వెలుగులో ఎఱ్ఱనై గడ్డిపూచ నీటిని పచ్చగా కలవరపెట్టి, నిశ్చింతంగా కదిలి, నా మనస్సులో నిలిచిపోతుంది.

అదీ, అది నా కిచ్చిన సందేశం.